

A katholicismus és protestantismus a népnevelés szempontjából.

(Folytatás.)

A XIX. sz.-ra is átjött a nevelésügyünket megkötő, lebilincselő osztrák kormány gyámkodása. Folyvást törekszik célja felé, németesítési célból a nevelés egységesítésére, minek végeredménye, terve elérése esetén, hite szerint egy katolikus német Magyarországnak kellett volna hogy legyen. A kormány ekkor is kizárólagos jogának ismerte a nevelésügy intézését, új meg új javaslatokkal áll elő. Az országgyűlés ha segíteni is akart a beteges tanügyi állapotokon, szándéka a kormány alattomoságán megtörött. Így hát az országgyűlés oktatásügyi intézkedése legjobb akarat mellett is csak lényegtelen dolgokra szorítkozott. A protestantizmus azonban most is őrt állott. Ennek jeléül a tiszántuli ref. egyházkerület 1807-ben kiadta Ratio institutionisát, 1809-ben Schedius pesti ágostai hitvallástanár Systema rei scholasticaejét.

A magyar nemzeti szellem, nemzeti nevelés megmentése érdekében, szemben a németesítő rendszerekkel szabadságharcunk előtti időben s az ezt követő absolutismus alatt is a reformatusokéval egyforma erélylyel küzdöttek az unitáriusok. Ezt teljesen megvilágosítja Kolozsváron, az unitáriusok központi helyén, a különböző hitfelekezeteknél s e város társadalmánál a népnevelés terén mutatkozott nemes verseny, melyről Jakab Elek így nyilatkozik: „E városban a népnevelésügy, az aristokratikus társadalmunkban egész új eszme rövid idő alatt oly népszerűvé vált, hogy mindenkit bámulatba ejtett. Egymással versenyző nemes buzgalommal karolták fel Kolozsvár hitfelekezetei, kivált a főrangú hölgyek, hathatósan gyámolítva a városi tanácstól és az esküdt községtől.“¹ E versenyben az unitáriusok buzgalma magasfokú volt, a katolikusok, reformatusok, lutheranusok buzgalmával lépést tartott. Egyházközségükkel

¹ Jakab Elek: Kolozsvár története. III. k. 843. l.

— úgy szólva — egy idős népiskolájukat a többi hitfelekezetekével együtt párhuzamban tartják. 1835-ben alsó leányiskolájuk van, schola trivialis, melyben más vallású leánykák is tanultak. A 48. előtti időben jó hírnévben álló kántor-tanítókul említettnek: Siménfalvi Mózes, szt.-gericzei Gál Ábel és Máthé András. Bizonyos, hogy a falusi népnevelés terén is hiveik körében megtették a megtenni valót hazájuk, egyházuk érdekében.

A protestantismust nemes küzdelmében s a németesítés visszavetésében, a népnevelés kifejtésében segítette a társadalom. Magasrangú férfiak és nők lelkesedéssel karolják fel az iskolaügyet. Külföldön a nevelés terén megindult mozgalmak hatása alatt állva, a népnevelés előmozdítására egyleteket alakítanak. Hazánk nevelésügyére nagyban befolyt s iskoláinkban gyakorlatba is vett külföldi mozgalmak közt elsők a Pestalozzi és Bell-Lancaster nevelési rendszerei által keltett mozgalmak.

Csak a méltányosság szól belőlünk, ha megemlítjük azt is, hogy a protestánsok a XIX. sz. nagy nemzeti reformjai korszakában (1825—1848.) nemzeti törekvéseikben buzgó támogatásra találtak az országgyűlésben. Így a protestantismus küzdelmét juttatta diadalra, legalább részben, az 1840-iki országgyűlés, mely a II. 8. t.-cz.-ben a fő- és középiskolákban a magyar nyelv tanítását elrendelte, teljes mértékben az 1844-iki, mely II. 9. t.-cz.-ben kimondá, hogy az ország határain belől a közoktatási nyelv magyar legyen.¹ Ez országgyűlési végzésekre első helyen sietnek iskoláinkba bevinni a magyar nyelvet, a latin tannyelv helyett, az unitáriusok. Így az 1841-iki korondi zsinaton határozzák, hogy a kolozsvári, tordai, kereszturi gymnasiaikban minden tárgy magyar nyelven taníttassék. Latin nyelvi tankönyveiket is sietnek magyar tankönyvekkel feleserélni. Bizonyíték erre az unitárius Egyh. F. Főtanács 1843. aug. 29-iki Kolozsváron hozott határozata, melyben egy latin nyelvtannak magyar nyelven leendő elkészítését rendelte el.² A protestánsok nagy öröme történt az is, hogy az 1839—40-iki főrendi ellenzék, Batthyany Lajossal élén, programjába vette a népnevelést. Őket erősítette, támogatta Wesselényi Miklós is, ki a népnevelés felkarolását sürgette, a meglevő népiskolákat keveselte, a tanítók társadalmi tekintélyét, anyagi erejét emelni sürgette,

¹ Dr. Kis Áron: Nevelés és okt. tört. 208. l.

² Sándor János: Székelykereszt. unitárius gymn. történelme. 91. l.

tanítóképezdek, kisededóvók felállítását kéri, s népnevelési kormány felállítását óhajtja. Meghozta ezt 1848. Br. Eötvös József legelső közoktatásügyi miniszternek kineveztetett. Erélylyel kezdett a nevelésügy reformálásához. Hat hónapig terjedő ministersége azonban az előmunkálatok megtételére is kevés volt. Nagy tervei voltak. Megvalósításában szabadságharcunk egyelőre feltartóztatta. Alatta jött létre az első egyetemes és közös magyar tanítógyűlés, mely osztályokra oszolva, legnagyobb odaadással jelölte meg az irányt a nevelés minden ágában. Ideje is lett volna már a népnevelés mezébe öltözött németesítő törekvést megtörni, a tiszta, szabad, rossz szándékú mellékezelés nélkül való népnevelés kifejlését megvalósítani. Ezt azonban csak szabad ország, önálló népképviselési rendszer, független magyar miniszterium tehetné meg. Az 1848-iki események meg is szülték e feltételeket, de pillanatnyiak voltak csak. Eltűntek, hogy később előjőjenek.

A sötétségnek, az ármánynak még egyre sikerült elfojtani az igazságot, a világosságot. Az önálló szervezkedésnek véget vetett 1849. october 9-ike. E napon hirdettette ki Geringer mindenik felekezetre általános kötelező erővel az Organisations Entwurfot. Minden sorából a magyar nemzet, a szabadelvűség iránti gyűlölet rí ki. Az 50-es évek tanügyi kormányzata erről eléggé ismeretes. Thun Leo ily szellemű német nevelési rendszere szintén ismeretes. Tannyelvűvé ő is a németet tette. Ráerőszakolta a protest. népiskolákra is. A protestansokat kormányzati-, gyűléstartási joguktól megfosztotta. Önkormányzatuk minden részét elvette. A protestans iskolák felügyeletét ezimzetes apátok és prépostokra bizta. Bennük a németesítésnek buzgó bajnokaira is talált. Fennen hirdették, miként dr. Haas iskolatanácsos, hogy megmutatják, miszerint az alföldi csikós is németül fogja tanulni, a tanyai iskolában abécéjét. Thun ily jeles német lovagok sikereiben bizva, jelentette 1851-ben, ápr. 13-án császárnak, hogy az összes közoktatásügyet a katholicismus szigorú vallásos nézetének kell áthatni. Nem úgy akarta Isten. A Thun rendszerében rejlő, könnyen végzetessé válható veszélyt is elhárította a protestantismus, a társadalom, néhány hazafias főpap, az alsó papság s egyesek hazafisága, áldozatkészsége, mely minden részről számos népiskola alapításában s tanítóképezdek felállításában jutott kifejezésre. Így hát népiskolaügyünk a vázolt folytonos küzdelemből mintegy megizmosodva, tökéletesedve került ki. És a nevelésügyre mintegy haszonnal is járt az a körülmény, mely szerint az elnyomott politikai állapotban majdnem mindenki

figyelme a népnevelésre irányult. Itt készségesen ismerjük el azt is, hogy a Thun rendszerében sok jó volt. Így pl. elrendelte az iskolakötelezettséget, a lelket ölő nagyfokú könyv nélkülözötetést eltörölte, az értelem gyakorlására nagy súlyt fektetett, valamint a beszédbeli ügyesség megszerzésére is. A vasárnapi iskolázást felelevenítette, korszerűen rendezte, az iskolákba a rajzot bevitte. De ezekkel szemben áll rendszerén keresztül huzodó fennebb vázolt gonosz szándék, a mely odáig fajult, hogy iskolákat csak ott segített, hol velük a magyarságot nem erősítette s az állampénztárt nem terhelte. Innen a nagy ellenszenv ellene a nemzet jobbjai részéről.

A hazára, a protestantismusra jobb szél kezdett fújni, jobb idő kezdett járni. 1857-ben már nem gátolta erőszak a protestánsok gyülekezését. A német iskolarendszert, tervezetet saját iskoláik számára készített egységes tervezettel ellensúlyozzák. Egységesen szervezik népiskoláikat. Új tankönyveket készítenek, a reformátusok a sárospataki népiskolai könyvtár könyveit elfogadják. Ily nemű tankönyveket készített a mi nagy Brassaink is. Így hát a hosszas kitarás eredményre vezetett. 1860-ban a bilincsek tágulni kezdtek. 1867-ben a nemzet visszakapta önrendelkezési jogát. Országunk sorsát fiai intézik. Hazánk oktatásügye szervezését, reformálását, vezetését valahára Magyarország hazafias közoktatásügyi kormánya veszi át. 1867-ben br. Eötvös József másodizben lesz kultuszminister. 1848-iki minis térsége alatt alkotott tervei megvalósításához teljes buzgalommal hozzá kezdett. Mindenekelőtt népszerűvé igyekezett tenni a népnevelésügyet. Népnevelési egyletek alakítása érdekében felhívást bocsát ki, mert a népnevelés szerinte oly feladat, „melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen, oly feladat, melyet a nép csak maga oldhat meg.“ Megalkotta a népoktatásügyi törvényeket. Az általános iskolakötelezettséget törvénybe iktatta. Intézkedésével a felekezeteknek szabad kezett iskoláik fentartásában, azok szaporításában, nevelésügyeik intézésében. Az állami felügyeletet kiterjesztette Magyarország összes iskoláira. Azóta az ő nyomdokán haladt nevelésügyünk. Kifejlődött, megizmosodott. Népiskolák, miként másnemű iskolák nagyobb része is az állam kezében van. A megmaradtak jobbak, berendezettebbek virágoznak, az államiakkal egy színvonalon állnak. Számosan vannak még ilyenek. Mindezek az állami rendszer szerint vannak szervezve. Nagy részük ezeknek is kisebb-nagyobb mértékben az állammal szerződéses viszonyban van. Maholnap egész nevelésügyünk az

állam kezébe kerül. Nagy változás. Ma nem félünk államunktól, ma nem látjuk nemzetünk ellenségét benne. Ma az állami, katolikus és protestans nevelésügy szépen megfér együtt. Egységes szellem lengi át őket. Rokon vonások vannak bennük. Benső lelki megnyugvással szemléljük a mai népnevelésünkben mind nagyobb és nagyobb mértékben megnyilatkozó nemzeti erőt, nemzeti szellemet, a gyakorlatias irányt.

Ezzel eljutottunk nevelésügyünk jelen állásáig. És itt vég-eredményképpen tanulmányunk rendjén szerzett tapasztalatainkat így összegezzük: a katholicismus és protestantismus népnevelési múltjában lényeges a különbség. A katolikusok a népnevelés terén sohasem fejtettek ki akkora erőt, mint a protestansok, népnevelésükben nem volt akkora nemzeti erő, gyakorlatiasság, mint a protestansokéban, a nép gyermekeinek sok tekintetben egyoldalú nevelést adtak, vallásukban rejlő sok rejtélyességnél fogva sohasem keltették fel bennük azt az igazi öntudatot, emberi méltóságérzetet, melyet felkeltettek a protestans iskolák. Nem adtak nekik elég önállóságot. Ebben rejlik oka annak, hogy a katolikus hívők legnagyobb része fellépésében, tetteiben, eljárásában sohasem jutott teljesen kifejezésre a gondolkozni tudó ész. Tetteik sok esetben nem a világos gondolkodás, a józan ész, tiszta öntudat, a lelkiismereti szabadság teljes mérvű érvényre juttatásai. Hasonlitsuk csak össze a közel múltban, akár ma is a protestáns székelyt a katolikus székelyvel. Végeredményül jogosan kimondhatjuk, hogy nagyobb, szélesebb ismeretköre van annak, mint ennek, tisztultabb nézetei, felfogása, józanabb ítéletei, szabadabban gondolkodik Istenről, a földiekről, égiekről és sok mindenről, mint a kath. székely és a mi fő, eszének, lelkiismeretének tetteiben, gondolkozásában szabad szárnyalást enged. Vallásos, de nem fanatikus, nem elfogult, szívesen hallgat papjára, tanítójára, de bizony ő is gondolkodik, mikor arról van szó, hogy valamit higgyen-e, vagy ne higgyen. Ő is kutat, fürkészik az igazság után. Így hát a protestans papok, örömeikre, nem dicsőkedhetnek azzal, hogy hivatással a szalmát is megtudnák etetni. Azonban, tisztelet a csiki katolikus székelyeknek is, hogy papja akarja bár, de nem ül fel a nála is szerencset próbáló ultramontánoknak. Gondolkozni kezdett már ez is.

A protestans hívőnek tisztultabb fölfogása, különböző dolgokról való józanabb fogalmi mintegy természetesek, mert papja, tanítója mindig csak magyarul, magyar szövegű imádságokra,

énekekre tanítja, nem mondja Rómát a keresztény világ központjának, nem egyengeti előtte a kosmopolitizmust. Ezek helyett bele vési szívébe azt a hazát, melyben élünk, mely nekünk mindenünk. A protestantizmus tehát a teljes világosságnak, a hazának, az életnek igyekszik nevelni, ma inkább, mint valaha. Erre törekedett egész multja alatt. Népművelés terén tett szolgálataival folyvást építette azt a magaslattal, melyen ma áll hazánk. Ki tagadhatná, hogy a protestánsok valahányszor vallásukat védték, mindannyiszor a hazafiság híj szolgálatában állottak. Boesckay, Thököli, a nagy Rákoczy ugyanegyszerre a vallásszabadságot, a hazát, annak alkotmányát, a nemzeti szabadságot védelmezték. A protestantizmus fényes multja elég bizonyíték arra, hogy a protestánsok a haza, az alkotmány védelmezésében mindig az első közt álltak. Erre őket a népművelés készítette elő. Üde forrás volt ez, melyből erejét nemzetünk merítette mindig ellenségeivel folytatott küzdelmeiben. Vesta tűz volt ez, mely soha ki nem aludt, a hazaszeretet folyvást táplálta, küzdelemben nemzeti veszélyek idejében a lelkeket felfrissítette. Elismerjük, méltányoljuk azonban a kath. főpapság és alsó papság hazaszerető részének is nagy érdemeit. Előttünk áll Mohács. Látunk sokat elvérezni közülök itt is, ott is. A hazaszeretetet tehát nem igényeljük kizárólag magunknak. Sok jelest adtak ők is a hazának, sokat tettek, küzdtek, áldoztak s elvéreztek a hazáért közülök is többen, de a protestánsokét ők sem vitathatják el. Erdély annak idejében páratlan volt az európai országok közt. Páratlanná tette a vallási, lelkiismereti szabadság első helyen itt történt kimondása. A szabad föld hazája a nagy tetteknek, virágzó nemzetnek, nagy alkotásoknak. Erdély egy időben szabad és független ország volt, nagy, hatalmas lett, védbástyája Magyarországnak, a keresztény nyugatnak. Nem a túlsúlyú protestáns Erdély, a protestáns fejedelmek idejében volt-e ez? A protestánsok nevelésügye akkor magas fokon állott. Erdély nagyságában a protestánsok érdemei tehát kiszámíthatlanok. Katholicizmus jött benne túlsúlyra. Viszályok, veszélyek hona lett. Hanyatlása ismeretes. Ismeretes dolog továbbá az is, hogy Erdélynek Magyarországgal egy koronás fő alá jutása után mekkora buzgalommal folyt a németesítés, a magyar nemzet élete faja nyelvében támadtatott meg, a hazaszeretet veteményes kertjeinek teljesen német talajt akart teremteni, hogy benne német események fogamjanak, nőjenek és német gyümölcsöt teremjenek. A terv nem sikerült. A protestánsok veteményes kertjeiket, iskoláikat gondosan őrizték,

gondozták. Az erőszakkal oda bevitt vészes anyagot azokból mindannyiszor hamarosan kiseperték. A esemeték magyar talajban, magyar kertészek gondozása mellett növekedtek, magyarok lettek. Ezeken tört meg első helyen a gonosz szándék. A protestánsok buzgó nevelési munkája honmentési munkálat volt. Az egyideig elnyomott Magyarország újra feltámadt, újra él, fejlődik, gyarapszik. Ki tett nagyobb szolgálatot, sőt annyit is ebben, mint a protestánsok nevelés- és oktatásügyökkel, melyet ők nebánst-d-virággként féltékenyen őriztek mindig. Bástyát, áttörhetlen sziklafalat láttak ebben, melyről az ellenség nyilai visszapattantak. A nemzeti szellem, az állam, a nevelésügy művelői, fejlesztői, védői közt mindig szilárdul állnak az unitáriusok. Számbeli, tekintélybeli súlyok, anyagi erejük legnagyobb első püspökjük, Dávid Ferencz és az unitárius hitű fejedelem, János Zsigmond idejében. A sötétség, gyűlölet, dúrva erőszak azonban számukat megapasztja, anyagi erejüket meggyengíti, de e vallásban rejlő életerő, hiveinek világosság után sóvárgása, hitbeli meggyőződése tisztaságának tudata e hitet megsemmisülni sohasem engedte és nem engedi. E vallásfelekezet minden nagyobb csapás után új életerőt merített maga-magából, kitartott, tovább küzdött. Igaz, számbeli, anyagi ereje a sok sanyargatás alatt jóval csekélyebb és kisebb lett más protestánsokénál, de a hazaszeretethen, a nevelésügy terén, irodalomban kifejtett buzgalmában egy cseppel sem állott és ma sem áll hátrább más protestánsoktól. Az unitáriusok is ott voltak mindig a honmentő munkában szóval, tettel, tollal, anyagi áldozattal, a hol csak a nemzeti ügy, a közművelődés kívánta. Nyiltabban, nagyobb őszinteséggel, erélyesebben a reformátusok sem küzdöttek sehol az unitáriusoknál. A féltékenyek mégis a protestánsok közül kiközösítenek, még istentagadóknak is neveznek. Nem fűj nekünk. Lelkünk tiszta. Elvünk más felekezetekkel szemben a tisztelet, a vallási türelmesség. Jogainkat nem hagyjuk, másokét nem bántjuk. Mindezen tulajdonságainkat egyházi nevelésünkből nyertük és hitünk igazságából merítettük. Nevelésügyünk ily elvekben, mindenek felett önzetlen hazaszeretethen szándékszik nevelni a jövő nemzedéket is. Hazafiatlanságot senki szemünkre nem vethet. Jelenünk jó, jövőnk biztos, zálog erre fényes multunk és jelenünk.

A katolicizmusnak és protestantizmusnak a népnevelés terén átélt múltjában a jövőre nézve is nagy tanúság rejlik. Míg a múltban sokáig majdnem teljesen az egyházak kezében volt a nevelés-

ügy, azok osztottak meg benne, ma nevelésügyünknek irányt az állam szab, túlnyomó részben az ő kezében van. Ne higgyük azonban, hogy ezzel a nevelés terén való szerepe az egyházaknak lejárt. Az egyházak nevelésügye fennmaradását az egyházi érdek mellett a haza, a nemzet érdeke is kívánja. Igaz, ma hazafias kormányunk van, de ki tudja mit hoz a jövő. Isten mentsen, de még jöhet idő, melyben a múlt idő méhébe zárt németesítés vagy más nemzetellenes törekvések ismét felújulnak, nemzetünknek rontnak. Hol lesznek akkor az egyházak nevelő iskolái, melyekben igazi nemzeti szellemben felnevelt ifjaink sűrű sorai, elszánt hazafisága megtörik a vétkes szándékot, ha az egyházak felhagynak nevelésügyökkel? Különben is a nevelés terén való versenyek áldásosak szoktak lenni. De másfelől ma is vannak kóros tünetek. Ma is vannak jezsuiták. Beszélnek a lourdes-i forrás csodatevő erejéről, babonáról, a könnyező Mária képről. Ma is vannak Tetzeli Jánosok, ma is árulnak bünboesátó ezédulákat, lelkeket vásárolnak. Egyengetik Róma felé az utat, sorakoztatják a fanatizált tömeget a kereszt zászlója alá. Világosság ellen törnek. A szabadelvű, szabad szellemű törekvésekkel szemben felvették a küzdelmet. Ezt ellen-súlyozni csak a világosság fegyverével felfegyverzett nép tudja. A világosság fegyverét pedig a nép kezébe a népnevelés adhatja. Ezt pedig legközvetlenebbül az egyházak iskolái tehetik. Ezek férkőzhetnek legközvetlenebbül a nép gyermekei szívéhez. Egyházak, első helyen protestánsok, a múlt idők tanúságain okulva, köztük ti is unitáriusok a népnevelés zászlóját hát lobogtassátok tovább, egyházatok, hazátok előhaladásának, virágzásának feltétele ez. Az állam pedig a nevelésügyben való szabadon intézkedhetési jogotokat hagyja fenn továbbra is, ebben segítsezen tetemesen. Bennetek erőt, támaszokat, segítőket nyer. Mindkét fél tegye kötelességét e téren is. Erélyben, kitartásban versenyezzenek egymással. Így nevelésügyünk haladni, virágozni fog, megtermi áldását hazára, egyházakra egyaránt. Lesz művelt középosztályunk, művelt értelmes népünk, a vallásosság, erkölcsös élet mindenkinek szép erénye lesz. Boldog lesz a haza, benne boldog a magyar.

A maroskőri unitárius esperesség visitatori végzései 1684-ben.

— (Folytatás) —

*Anno 1684. 26. 9 bris tempore generalis visitationis in eccla Ikland
haec sunt constituta.*

1. Mivel az eccla kevés számból álló és az jövedelem is kevés, arra engedtetett most, hogy ennek utánna bizonyos ideig hétközben Péntek napokon a sz. írásban caput olvastassék

2. Végeztetett, hogy az praedikátor atyánkfíával lakó házasfia úgy viselje magát, mint pap eselédihez illik; ne lövöldözzön és egyéb botránkoztató dolgot ne kövessen, sub poena fl. 3.

3. Az templom ajtaján kívül, az fal alatt állani, vagy ülni praedicatiok és könyörgések alatt megtiltatik sub poena fl. 1; nisi gravi de casu alicui pastor indulterit.

4. Serio imponáltatik, hogy az eccla az pap házában tizenötöd napra *cserepest* építsen, az *gogány*¹ ki vettessék sub poena flor. 3.

5. Recognoscalvan, hogy Ikland az káli ecelának filialissa volt, méltó azért, hogy mint Kálban, úgy az iklandi ecelesiában is azon egy háznál lakó egynél több házas gazdák külön-külön adják az papnak az bért; az hol pedig egy házas, más özvegyasszony lakik, az házassgazda egész bért, az özvegy fél bért adjon, ha egy kenyeren volnának is.

6. Az illendő idejü nótelen legények és leányzók serio intesenek, hogy ennek utánna az Ur vaesorájával éljenek; az kik illendő becsülettel nem cselekednek, mikor Isten szerencsét ad nekik, akkor leszen kemény fenyíttek. Az pap is azon ifjúságot nyári időben az hitnek ágaira tanítani el ne mulassa.

7. Jóllehet praedikátor atyánkfia mivel részegeskedéssel vádoltatik, méltó volna synat végezése szerint hat forint büntetésre, mindazáltal most serio megintetik. De hogy ennek utánna csak két bizonyosságokkal megbizonyosodnék, hogy csak egyszer megrészegednék, duplikáltatik azon poena.

¹ Cserepes és gogány néhol még most is divatozó kemenczék.